

Presumption of innocence in criminal proceedings: national and foreign experience

Kamoliddin MAVLANOV¹

Tashkent State University of Law

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 2021

Received in revised form

15 January 2021

Accepted 20 February 2021

Available online

7 March 2021

Keywords:

suspect

right

obligation

defender

advokat

investigation.

ABSTRACT

This article discusses the protection of the rights and legitimate interests of the person suspected of committing a crime, the security rights of the suspect in the criminal procedural legislation of a number of developed countries, the presumption of innocence, its contents, the value of this presumption for the suspect, the importance of the presumption of innocence in ensuring the rights of the suspect are defined by the experience of developed foreign countries.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Жиноят процессида айбсизлик презумпцияси: миллий ва хорижий тажриба

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

гумон қилинувчи

ҳуқуқ

мажбурият

ҳимоячи

адвокат

тергов.

Ушбу мақолада жиноят содир этганликда гумон қилинаётган шахнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, бир қатор ривожланган хорижий мамлакатлар жиноят-процессуал қонунчилигида гумон қилинувчи ҳуқуқларининг таъминланганлиги, айбсизлик презумпцияси, унинг мазмуни, гумон қилинувчи учун мазкур презумпциянинг аҳамияти, гумон қилинувчи ҳуқуқларининг кафолатланишида айбсизлик презумпциясининг аҳамияти ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибаси асосида ўрганилган.

¹ Senior lecturer at Tashkent State University of Law, Tashkent, Uzbekistan
E-mail: kamoliddinmavlanov@gmail.com

Презумпция невиновности в уголовном процессе: отечественный и зарубежный опыт

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

подозреваемый
право
обязанность
защитник
адвокат
следствие.

В данной статье рассматриваются защита прав и законных интересов лица, подозреваемого в совершении преступления, обеспеченность прав подозреваемого в уголовно-процессуальном законодательстве ряда развитых зарубежных стран, презумпция невиновности, ее содержание, значение этой презумпции для подозреваемого, определена важность презумпции невиновности в обеспечении прав подозреваемого опытом развитых зарубежных стран.

Хар бир гумон қилинувчи ва айбланувчи шахс ишининг судда кўриб чиқилиши давомида айби қонунга мувофиқ суд томонидан исботланмагунча, айбсизлик презумпциясига ва тегишли муносабатда бўлиш ҳуқуқига эга [1] ва бунда уларнинг ҳимояси учун зарур бўлган барча кафолатларга риоя қилинади. Айбсизлик презумпцияси ҳам тергов давомида, ҳам ишнинг судда кўриб чиқилиши жараёнида кафолатланиши керак. Судгача ушлаб туриш, гаров эвазига қамоқдан озод қилишни рад этиш ва фуқаролик жавобгарлигига жалб қилиш тўғрисидаги қарор айбсизлик презумпциясига салбий таъсир кўрсатмаслиги зарур. Бундан ташқари, бу презумпция гумон қилинувчининг одил судловга бўлган ҳуқуқининг муҳим элементи саналади. Айнан шунинг учун ҳам шахснинг айбини исботлаш мажбурияти давлат зиммасига юклатилган [2]. Унинг мазмунига кўра шахс кўрсатув беришга ва айбини тан олишга мажбурланиши мумкин эмас, унинг айбини шахснинг ўзи эмас, давлат исботлаши керак. “Ei incumbit, probatio qui dicit, non qui negat” [3] – мазкур жумла лотинча бўлиб, унинг мазмуни “исбот қилиш мажбурияти тан олмайётган эмас, мурожаат қилаётган тараф зиммасида қолади” деган маънони билдиради. Бошқача айтганда, жумла айбсизлик презумпциясининг мазмунини билдиради.

Жиноят-процессуал қонунчилигимизга кўра, гумон қилинувчи биринчи марта сўроқ қилинишидан олдин унинг 48-моддаларида назарда тутилган процессуал ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тушунтирилади (ЖПК 111-модда), унинг қандай жиноят содир этишда гумон қилинаётганлиги эълон қилинади, гумон қилинувчига ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилинганлиги тўғрисидаги қарор тақдим қилинади ва айбловнинг моҳиятини тушунтирилади. Бундан ташқари, суриштирувчи, терговчи айбланувчини биринчи марта сўроқ қилишдан олдин у ўзини айбли ҳисоблаши-ҳисобламаслигини ёки ўз айбини тўла ёхуд қисман рад этиши ёки этмаслигини аниқлаши шарт. Қонунчилигимизда мустақамланган айблов билан боғлиқ мазкур нормалар мазмуни баҳсли бўлиб, тергов жараёнида, балки унинг дастлабки босқичларида шахсга нисбатан айблов эълон қилиш тартиби айбсизлик презумпциясига зид ҳисобланади. Гарчи процессуалист олимлар терговчи томонидан айблов эълон қилиш тартибини мазкур презумпцияга зид эмаслигини таъкидласаларда, шахс айбланувчи тариқасида жалб қилиниб, унга айблов эълон қилинганда у мазмунан айбдор шахсга айланмоқда. Мазкур тартибни ўзгартириш, умуман айблов эълон қилиш

институтини такомиллаштириш юзасидан бир қанча олимлар ҳам ўзларининг таклифларини бериб ўтишган [4]. Уларнинг фикрига тўлиқ қўшилган ҳолда, жиноят-процессуал қонунчилигимиздаги ўрнатилган амалдаги тактибни қайта кўриб чиқиш тарафдоримиз. Ҳатто 1993 йил Франциядаги суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотлар натижасида “айблов эълон қилиш” институти “Кўриб чиқишга жалб этиш” (*mise en examen*) га ўзгартирилган эди [5]. Шу билан бирга, айбланувчи ўрнига янги иштирокчи “Кўриб чиқишга жалб этилган шахс” пайдо бўлган эди. Француз қонуншунослари мазкур ўзгаришни дастлабки тергов жараёнида “айб”, “айбланувчи” ва “айблов” тушунчаларининг ишлатилиши айбсизлик презумпциясига зидлиги билан изоҳлашади. Германия Федератив Республикаси жиноят-процессуал қонунчилиги бўйича гарчи тергов жараёнида шахс айбланувчи мақомида ҳаракат қилсада, у чин маънода айбланувчига унга нисбатан давлат айблови эълон қилингандан сўнг айланади [6] (ЖПК 157 1. Alt.), яъни унга нисбатан айблов ҳулосаси мавжуд бўлганида айланади. Шунга ўхшаш тартиб Украина жиноят-процессуал қонунчилигида ҳам назарда тутилган [7]. Англо-саксон ҳуқуқ тизимида, жумладан АҚШда полиция томонидан ўтказиладиган тергов якунида, яъни иш материаллари прокурорга юборилгандан сўнггина шахс айбланувчи мақомига эга бўлади.

Нидерландия жиноят-процессуал қонунчилиги “айбланувчи” (*accused*) деган терминни ишлатмайди ва гумон қилинувчи билан айбланувчи ўртасидаги аниқ фарқларни ҳам кўрсатмайди. Жиноят содир этган шахс ҳам иш юритишнинг судгача бўлган даврида, ҳам судда ишни кўриш жараёнида “Гумон қилинувчи” мақомида иштирок этади [8], яъни расман айблов эълон қилингандан кейин ҳам шахс ушбу мақомини сақлаб қолади. Дастлабки терговнинг мақсади гумон қилинувчи ва қилмиш тўғрисида маълумот тўплашга қаратилган [9]. Бошқа бир манбага кўра, прокурор айблов эълон қилгунга қадар шахс гумон қилинувчи сифатида иштирок этади [10]. Нидерландия жиноят процессуал кодексида айбсизлик презумпцияси аниқ қоида сифатида мустаҳкамлаб қўйилган бўлсада, Европа Конвенциясининг 6-моддасидаги жиноят содир этганликда айбланаётган шахснинг иши қонунда белгиланган тартибда кўрилиб исботланмагунга қадар айбсиз ҳисобланади, деган қоида тан олинади. Исботлаш стандартлари мазмунига кўра шахснинг ҳақиқатда жиноят содир этган ёки этмаганини суд ҳал қилади. Қарор айблов акти (*indictment*) га асосланиши керак. Суд қарор қабул қилишда фақат қонуний далилларга асосланиши керак. Якуний қарор суд таркиби аъзоларининг субъектив қарори бўлиши керак эмас, балки шубҳалардан ҳоли бўлган объектив қарор бўлиши лозим. Агарда қандайдир бир шубҳа бўладиган бўлса, суд шахсни оқлаши керак (*in dubio pro geo*) [11]. Исбот қилишнинг минимум стандарти мавжуд бўлиб, ҳукм чиқаришдан олдин суд унга риоя қилиш шарт. Масалан, гумон қилинувчининг ёки гувоҳнинг тушунтиришлари айблов ҳукми чиқариш усун етарли эмас.

Чехия жиноят-процессуал кодексига мувофиқ суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан айб исботланмагунча унга қарши иш юритилаётган шахсга айбдор сифатида қараш мумкин эмас [12]. Бу принцип сифатида Конституциянинг 40-моддасида ҳам мустаҳкамланган. Халқаро принцип сифатида эса Европа Конвенциясининг 6-моддасида акс этган. Олий суд қарорига (30 Cdo 1413/2012) кўра шахснинг иши судда кўрилиб айби исботланмагунча ОАВ шахсни айбдор ёки жиноятчи сифатида кўрсатмасликлари керак [13]. Суд томонидан жиноят ҳақида

маълумотлар ёритилишида шахсларнинг исми-шарифларидаги бош ҳарфларидаги қисқартмалардан фойдаланишга рухсат беради. Чехия жиноят процессуал кодексининг 32-моддасига кўра айбланувчи деганда жиноят содир этганликда гумон қилинаётган шахс тушунилади. Шахс жиноят содир этганликда айбланган вақтдан бошлаб шу мақомга эга бўлади.

Белгияда айбсизлик презумпцияси ҳуқуқнинг умумий принципи сифатида қаралади. Қонунда белгиланган тартибда исботланмагунга қадар ҳеч ким айбдор ҳисобланмайди. Шунингдек, шаахс ўзининг айбсизлигини исботлаши шарт эмас, у прокурорнинг мажбурияти [14]. Қилмишга нисбатан шубҳалар мавжуд бўлганда шахс оқланиши керак [15]. Бу презумпция бутун тергов жараёнига ҳам тадбиқ этилади. Шунингдек, далилларни текширишга хос бўлган принциплар сифатида қуйидагилар эътиброф этилади [16]: исбот қилиш мажбурияти тергов органлари (prosecution) зиммасига юклатилган; қилмиш исботлаш стандартлари асосида олиб борилиши керак; далилларга баҳо бериш судга қолдирилади. Мазкур презумпция шахс жиноят содир этганликда гумон қилинаётган вақтдан бошлаб қўлланилади [17]. Унинг бузилиши ҳар доим ҳам жараённинг барбод бўлишига олиб келавермайди. Баъзида унинг бузилишини осонгина бартараф этиш мумкин бўлади. Бу презумпцияни ҳурмат қилиш иш юритишга масъул шахсларнинг мажбурияти саналади. ОАВ томонидан принципнинг бузилиши бутун жиноят ишининг бекор бўлишига олиб келмайди. Айбловнинг асосий вазифаси далил тўплашдир. Исботлаш мажбурияти жиноят содир этган шахсга юклатилмайди. Исботлаш хавфи ҳам айбловчи тарафда қолади: асосли шубҳа пайдо бўлса, у жиноят содир этган шахс фойдасига ишлайди (in dubio pro geo принципи).

Эстония қонунчилигига мувофиқ [18], ҳеч ким унга нисбатан айблов ҳукми қонуний кучга кирмагунга қадар жиноят содир этганликда айбдор сифатида қаралиши мумкин эмас. Жиноят ишини юритишда ҳеч ким ўзининг айбсизлигини исботлашга мажбур эмас. Жиноят ишини юритишда гумон қилинувчи ва айбланувчининг айборлигига оид бартараф этилмаган шубҳалар уларнинг фойдасига хизмат қилади. Айбсизлик презумпцияси Эстония Конституцияси даражасида тартибга солинган [19]. Унда юқоридаги қоидалар билан бирга ҳеч ким ўзига ва яқинларига қарши кўрсатув беришга мажбурланиши керак эмаслиги мустаҳкамланган. У ҳукм қонуний кучга киргандан сўнг аҳамиятини йўқотади. Айблов ҳукми белгиланган тартибда ўрганилган далилларга асосланиши керак. Эстония Европа Иттифоқи аъзоси сифатида 2016 йилги Европа Парламенти ва Кенгаши томонидан қабул қилинган жиноят иши бўйича айбсизлик презумпциясининг баъзи жиҳатларини ва суд ҳузурида бўлиш ҳуқуқи кучайтириш тўғрисидаги Директива (2016/343) қоидаларини тан олади: жиноят иши тўғрисида оммага хабар берилаётган вақтда давлат органи ходимлари уларни айбдор сифатида намойиш қилмасликлари керак. 2012 йилда прокуратура матбуот хизмати томонидан сайтида “судья пора олганликда гумон қилинмоқда”, “судьянинг иши судга оширилди”, “судья иши унинг юритувида бўлган шахсда пора олганликда гумон қилинмоқда” каби хабарлар эълон қилинган [20]. Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди бу хабарларни айбсизлик презумпциясига зид эмас, деб топди. ОАВ этика қоидаларига кўра, журналистлар жиноят ишига оид хабарларни ёритаётган вақтларида айбсизлик презумпциясига риоя қилишлари лозим. Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа судига кўра хабарларни эълон қилаётган

вақтда ҳар бир сўзни танлаш жуда муҳим аҳамиятга эга. Юқори турувчи суд томонидан суд ҳукми бекор қилиниши ҳам мумкин. Шунинг учун суд қарори қонуний кучга кирмагунга қадар биз шахсни айбдор сифатида қарай олмаймиз.

Канадада айбсизлик презумпцияси ваколатли орган томонидан айбдорлик тўғрисида қарор чиқмагунга қадар гумон қилинувчига ишга даҳли бўлмаган шахс сифатида қараш деганидир [21]. Бу қоида мансабдор шахсларга қай тартибда иш юритиш кераклигини кўрсатади. Презумпция жиноят процессининг ҳар қандай босқичида қўлланилади. Давлат жиноят содир этган шахс айбини исботлаш учун далиллар тўплаши керак. Шахс ўзининг айбсизлигини исботлаши шарт эмас, у кўрсатув беришдан бош тортиши ҳам мумкин. Уларнинг бу ҳуқуқи айбсизлик ҳуқуқи билан боғлиқ. Канада Олий суди қарорига кўра фақат ОАВ орқалигина аҳолининг кўпчилики қисми судларда бўлаётган ҳодисалардан хабар топади. Аҳоли эшитувчи ёки ўқувчи сифатида бу маълумотлардан хабардор бўлиш ҳуқуқига эга. Презумпция бутун суд муҳокамасига тадбиқ этилади ва унинг якунига келибгина аҳамиятини йўқотади. Далилларни ўрганиш жараёнида айбдорлик ҳақида шубҳа пайдо бўлса, у ҳолда шахс оқланиши керак. Айбсизлик презумпциясида гумон қилинувчининг сукут сақлаш ҳуқуқи шунда кўринадикки, бу презумпция исботлаш мажбуриятини прокурорга юклайди. Шахснинг узоқ вақт қамоқда сақланиши ҳам айбсизлик презумпциясига таъсир қилади.

Корея Республикаси жиноят процессуал қонунчилигида айбсизлик презумпцияси мутахкамланган. Унга кўра шахснинг айби исботланмагунга қадар у айбсиз саналади. Конституциянинг 4-моддасига кўра эса вердикт чиқмагунга қадар судланувчи айбсиз ҳисобланиши ҳақида гап кетади [22]. Конституция айбсизлик презумпциясида гумон қилинувчини назарда тутмайди. Корея қонунчилиги гумон қилинувчининг шахсни ҳимоя қилади. Жиноят кодекси ва Миллий Полиция агентлиги йўриқномалари бўйича гумон қилинувчилар юзи кўрсатилмайди. Жиноят тўғрисида берилаётган хабарлар мазмуни чекланиши керак. Хабар шахснинг даҳлсизлигига даҳл қилмаслиги ва олдиндан аниқ хулоса берилмаслиги керак.

Япония қонунчилиги бўйича айбсизлик презумпцияси дейилганда шахснинг иши судда кўрилиб унинг айби исботланмагунча ҳуқ ким айбдор ҳисобланмайди. Япония жиноят судлов тизимига кўра прокурор далиллар билан шахснинг айбдорлигини исботлаб бермаса, суд шахсни оқлайди [23]. Бу тартибда хулоса қилиш мумкинки, исботлаш мажбурияти прокурорларга юклатилган. Бу презумпциянинг шахсни ушлаб туриш ёки қамоққа олиш эҳтиёт чорасининг қўлланилишига алоқаси йўқ ва бу чораларнинг қўлланилиши презумпциянинг бузилишига олиб келмайди. Шахс ўзини айбсизлигини исботлаб бериши шарт эмас. Далилларга баҳо бериш жараёнида келиб чиқадиган шубҳа гумонлар айбланувчи фойдасига ҳал этилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 111-моддасида назарда тутилган “суриштирувчи, терговчи айбланувчини биринчи марта сўроқ қилишдан олдин у ўзини айбли ҳисоблаши-ҳисобламаслигини ёки ўз айбини тўла ёхуд қисман рад этиши ёки этмаслигини аниқлаши шарт” нормаси мазмунидан шахснинг тергов бошиданоқ айбдор эканлиги тушунилади. Мазкур норма Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида назарда тутилган “шахснинг айби қонунда белгиланган тартибда аниқланмагунга қадар у айбсиз саналади”

қоидасига зид бўлиб, бу вақтда гумон қилинувчининг айбдорлиги етарлича ўрганилмаган бўлади. Шахснинг қилмишига баҳо суд томонидан, тергов босқичида эса унинг якунида аниқланиши зарур. Бунда айблов хулосаси ёки далолатномасигина бутун тергов жараёнига якуний баҳони бера олади. Юқоридаги ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, тергов жараёнида шахсни айблаш масаласи давлат айблов ҳоқимияти органи томонидан ҳал этилиши лозим. Бошқача айтганда жиноят-процессуал қонунчилигимизнинг судгача бўлган даврига ўзгартиш киритиб, “айблов” тушунчасини бекор қилиш ва гумон қилинувчи унга нисбатан айблов хулосаси ёки далолатнома тузилгандан кейингина “айбланувчи” мақомига ўзгартириш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Адабиётлар рўйхати;

1. Суд ишени адолатли кўриб чиқишга оид халқаро стандартлар ва Ўзбекистон Республикаси жиноят процесси. ҳуқуқшунослар https://ec.europa.eu/digital-agenda/sites/digital-agenda/files/Convention_ENG.pdf амалий қўлланма. <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2013/07/Criminal-Process-in-Uzbekistan-Interactive.pdf>
2. Presumption of Innocence. <https://www.fairtrials.org/presumption-innocence>
3. The Presumption of Innocence: Definition & Overview. <https://study.com/academy/lesson/the-presumption-of-innocence-definition-lesson.html>
4. Кузора С.А., Пахарьков К.А.. Институт обвинения нуждается в реформировании <http://naukarus.com/institut-obviniya-nuzhdaetsya-v-reformirovani>
5. Шахкелдов Ф.Г. Генезис презумпции невиновности обвиняемого во Франции. Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки. 2006. № S6. С. 73.
6. Бойльке Вернер. Германия Федератив Республикасининг жиноят-процессуал ҳуқуқи: дарслик. 12-нашр, қўшимча ва ўзгартишлар билан. –Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2017. -98б.
7. https://kodeksy.com.ua/ka/ugolovno_protsestualnij_kodeks_ukraini/statja-42.htm
8. Lonneke Stevens. The Meaning of the Presumption of Innocence for Pre-trial Detention. Netherlands Journal of Legal Philosophy. http://www.njlp.nl/tijdschrift/rechtsfilosofieentheorie/2013/3/NJLP_2213-0713_2013_042_003_006
9. Peter Tak. The Dutch Criminal Justice System. https://www.researchgate.net/publication/254881404_The_Dutch_Criminal_Justice_System
10. https://www.legislationline.org/download/id/6416/file/Netherlands_CPC_am_2012_en.pdf
11. Netherlands. http://defensewiki.ibj.org/index.php/Netherlands#Standards_of_proof_and_standards_for_conviction

12. Исаев, И. Д. Соотношение презумпции невиновности, изложенной в международных нормативно-правовых актах, с презумпцией невиновности, закрепленной в законодательствах РФ и других стран / И. Д. Исаев. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 17 (203). — С. 236-239. — URL: <https://moluch.ru/archive/203/48893/> (дата обращения: 19.12.2020).

13. Eva Ondřejová, Alice Lepesantová. Violation of presumption of innocence in case of “Nurse death” . Czech tabloid media found guilty of defamation and media prosecution. <https://czechdefamationlaw.wordpress.com/2019/03/03/violation-of-presumption-of-innocence-in-case-of-nurse-death-czech-tabloid-media-found-guilty-of-defamation-and-media-prosecution/>

14. <http://defensewiki.ibj.org/index.php/Belgium#:~:text=Presumption%20of%20innocence,-The%20presumption%20of&text=Every%20person%20is%20presumed%20to,the%20accused%20should%20be%20acquitted.>

15. Mario Caterini. The Presumption of Innocence in Europe: Developments in Substantive Criminal Law. Beijing Law Review, 2017, 8, 100-140. https://www.researchgate.net/publication/315697177_The_Presumption_of_Innocence_in_Europe_Developments_in_Substantive_Criminal_Law

16. Dr. Carole M. Billiet & Prof. Dr. L. Lavrysen. The ECHR, ICCPR and EU-Charter as beacons in environmental prosecution and adjudication. Belgian report. <https://www.eufje.org/images/docConf/buc2016/BEbuc2016.pdf>

17. Critical account of the criminal justice system. Belgium Draft version To be discussed at the conference TTowards Effective Criminal Defence Rights: An Opening Debate T2728 November 2008 TMaastricht, the Netherlands. http://www.law.ugent.be/ircp/sweetlemon/sites/default/files/pdf/Critical_account_of_the_criminal_justice_system_Belgium.pdf

18. Code of Criminal Procedure. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/530012017002/consolide>

19. Meris Sillaots. Juridica international. law review. University of Tartu. <https://www.juridicainternational.eu/index.php?id=12485>

20. Judgment in the case Shuvalov v. Estonia on 29 May 2012: [Electronic resource]. – Access: [http:// www.scourt.gov.ua](http://www.scourt.gov.ua)

21. Kevin Cyr. The police officer’s plight: the intersection of policing and the law. - 897. <https://www.albertalawreview.com/index.php/ALR/article/view/292>

22. Kim, Jae-hyun, Lim, Jung-ho. A Study on rational application plan for ‘Publication of Facts of Suspected Crime’/ https://eng.kic.re.kr/brdartcl/boardarticleView.do?srch_menu_nix=w5mg0hj7&brd_id=BDIDX_736t9S87ryDqxzPmkp5987&cont_idx=911&srch_mu_lang=CDIDX00023

23. https://www.courts.go.jp/english/judicial_sys/qa_on_criminal_procedure/index.html